

MINTAQADA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI VA QAYTA ISHLASH KORXONALARI INTEGRATSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Rixsiyev Raximjon Mirkadirovich

Toshkent viloyati Toshkent tumani hokimining
moliya-iqtisodiyot va kambag'allikni qisqartirish
masalalari bo'yicha birinchi o'rinbosari

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi mintaqada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari integratsiyasini rivojlantirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslandi. Vertikal integratsiya, kontraktatsiya, logistika va saqlash infratuzilmasining o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Taklif etilgan mexanizmlar xomashyo bazasidan samarali foydalanish, qayta ishlash jarayonlarini takomillashtirish, oziq-ovqat ta'minoti barqarorligini mustahkamlash hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, integratsiya, qishloq xo'jaligi, qayta ishlash, kontraktatsiya, logistika, qiymat zanjiri.

Аннотация. В тезисе были научно обоснованы механизмы развития интеграции сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий для обеспечения региональной продовольственной безопасности. Были рассмотрены вопросы вертикальной интеграции, контрактации, логистики и хранения продукции. Полученные результаты подтвердили возможности более эффективного использования сырьевой базы, совершенствования переработки, укрепления устойчивости продовольственного обеспечения и поддержки социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, интеграция, сельское хозяйство, переработка, контрактация, логистика, цепочка создания стоимости.

Abstract. This thesis substantiated mechanisms for developing the integration of agricultural and processing enterprises to enhance regional food security. The study examined vertical integration, contractual cooperation, logistics, and storage infrastructure within the agricultural value chain. The findings demonstrated opportunities to improve the efficient use of raw materials, strengthen processing activities, enhance the stability of food supply, and support sustainable regional economic development. The proposed mechanisms provided a practical scientific basis for improving integrated agri-food systems.

Keywords: food security, integration, agriculture, processing enterprises, contracting, logistics, value chain.

Kirish. Mintaqaviy oziq-ovqat ta'minotining barqarorligi alohida korxonaning ishlab chiqarish quvvatidan emas, balki yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va realizatsiya bosqichlarining uyg'un ishlashidan kelib chiqadi. Birlashgan

Millatlar Tashkilotining beshta ixtisoslashgan muassasasi tomonidan tayyorlangan hisobotga ko'ra, 2024-yilda dunyo aholisining 8,2 foizi, ya'ni qariyb 673 million kishi ochlik holatini boshdan kechirgan bo'lib, ushbu ko'rsatkich 2023-yildagi 8,5 va 2022-yildagi 8,7 foizga nisbatan pasaydi [1]. Global miqyosdagi ijobiy siljish oziq-ovqat tizimlarining ichki muvofiqlashtirish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, agrar xomashyoni sanoat qayta ishlash bilan bog'lovchi mexanizmlarning amaliy qiymatini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida sohaning huquqiy asoslari izchil kengaytirildi. 2025-yil 3-fevralda qabul qilingan "Oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida"gi O'RQ-1023-son Qonun oziq-ovqat balansi, davlat zaxirasi hamda ijtimoiy ahamiyatga ega asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari tushunchalarini normativ mustahkamladi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bu boradagi huquq hamda majburiyatlarini aniq belgiladi [2]. Undan avval qabul qilingan 2024-yil 16-fevraldagi PF-36-son Prezident Farmoni amaldagi qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish va mintaqalararo integratsiyani rivojlantirishni alohida yo'nalish sifatida ilgari surdi [3].

Amaliy zamin ham mustahkam shakllangan. 2024-yilda respublikada yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi 444,6 trillion so'mga yetdi, so'nggi besh yil ichida 18,5 foizga oshdi, o'rtacha yillik o'sish sur'ati 103,5 foizni tashkil etdi [4]. Milliy hisoblar bo'yicha qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi hajmi 467,04 trillion so'mni, yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 19,2 foizni tashkil qildi; xo'jalik toifalari kesimida mahsulotning 63,1 foizi dehqon va yordamchi xo'jaliklar, 29,7 foizi fermer xo'jaliklari, 7,2 foizi qishloq xo'jaligi tashkilotlari hissasiga to'g'ri keldi [5].

Xomashyo bazasining ustun qismi mayda tovar ishlab chiqaruvchilarda jamlanganligi qayta ishlash korxonalari oldiga aniq amaliy vazifa qo'yadi: yuzlab tarqoq yetkazib beruvchi bilan alohida muzokara olib borish o'rniga, xomashyo oqimini oldindan kelishilgan hajm, sifat va muddat bo'yicha yagona tizimga jamlash talab etiladi. Ushbu vazifaning yechimi integratsiya mexanizmlarida - uzoq muddatli kontraktatsiya, avans moliyalashtirish, agrotexnik xizmat ko'rsatish va umumiy saqlash infratuzilmasini birgalikda tashkil etishda namoyon bo'ladi. Maqolaning maqsadi mintaqa miqyosida qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari integratsiyasini rivojlantirish mexanizmlarini nazariy asoslash hamda ularni amaliyotga joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlarini belgilashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Agrar ishlab chiqarishni oziq-ovqat sanoati bilan bog'lash usullari iqtisodiy adabiyotda uzluksiz spektr sifatida talqin qilinadi: uning bir chekkasida joriy bozor almashuvi, ikkinchi chekkasida to'liq vertikal integratsiya joylashadi, oraliqda esa turli qat'iylikdagi shartnomaviy kelishuvlar mavjud. Bozor almashuvi allaqachon yetishtirilgan mahsulotni taqsimlashda samarali hisoblansa-da, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga xos biologik vaqt lagi tufayli narx va taklif tebranishlarini kuchaytiradi. Vertikal integratsiya sharoitida firma tovar tizimining bir necha bosqichini o'z tarkibiga oladi; uning iqtisodiy ustunligi texnologik bog'liqlik, transaksion xarajatlarning qisqarishi va risklarning qayta taqsimlanishidan kelib chiqadi [6].

Zamonaviy tadqiqotlarda vertikal hamkorlik uch asosiy shaklga - bozor bitimlari, shartnomaviy munosabatlar va to'liq integratsiyaga ajratiladi; yetakchi korxona boshchiligidagi zanjirlarda fermer xo'jaliklarining hamkorlikka kirishish darajasi mahsulot sifati va oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ko'rsatib berilgan [7]. Kooperativ tuzilmalar misolida vertikal integratsiya aktivlar mulkchiligi va bitimlarni yagona subyekt doirasida birlashtiruvchi, qiymat zanjiri ustidan markazlashgan nazoratni ta'minlovchi muvofiqlashtirish mexanizmi sifatida talqin etiladi [8].

Mavjud natijalar integratsiyaning nazariy afzalliklarini asoslaydi, biroq ularning aksariyati yirik tovar ishlab chiqarish ustunlik qiladigan iqtisodiyotlar materialiga tayanadi. Mayda xo'jaliklar ulushi yuqori bo'lgan mintaqaviy tizimlar uchun integratsiya bosqichlarini institutsional qo'llab-quvvatlash vositalari bilan bog'lovchi model ishlab chiqish yo'nalishi ochiq qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-analitik yondashuvga asoslandi. Vertikal muvofiqlashtirish shakllari qiyosiy institutsional tahlil usuli yordamida xomashyo oqimining barqarorligi, transaksion xarajatlar darajasi, sifat nazorati imkoniyati va investitsiya talabi mezonlari bo'yicha solishtirildi. Strukturaviy-funksional usul integratsiya jarayonini bosqichlarga ajratish va har bir bosqichda institutsional qo'llab-quvvatlash elementlarini aniqlash uchun qo'llanildi.

Empirik baza faqat ochiq va tasdiqlangan manbalardan shakllantirildi: milliy qonunchilik hujjatlari [2] va [3], rasmiy statistik hisobotlar [4] va [5], xalqaro tashkilotlarning ochiq nashrlari [1]. Ko'rsatkichlar statistik guruhlash hamda qiyosiy taqqoslash usullari orqali tizimlashtirildi, xulosalar esa manbada bevosita keltirilgan raqamli qiymatlarga tayangan holda shakllantirildi. Mintaqaviy kesimning tanlanishi oziq-ovqat balansi va xomashyo oqimlarining amalda viloyat darajasida shakllanishi bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. Integratsiya mexanizmlarining amaliy natijadorligi tasdiqlangan ko'rsatkichlar orqali baholandi; asosiy parametrlar va ularning manbalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Mintaqaviy agroishlab chiqarish integratsiyasini tavsiflovchi tasdiqlangan ko'rsatkichlar¹²⁷.

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
Yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi, 2024-yil, trln so'm	444,6	[4]
Yalpi mahsulotning besh yillik o'sishi (2020-2024 yillar), foizda	18,5	[4]
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining YIMdagi ulushi, 2024-yil, foizda	19,2	[5]
Dehqon va yordamchi xo'jaliklarning mahsulot hajmidagi ulushi, foizda	63,1	[5]
Fermer xo'jaliklarining mahsulot hajmidagi ulushi, foizda	29,7	[5]

¹²⁷ Manba: [1], [4], [5] va [9] manbalari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
Bog'dorchilik qiymat zanjirida tashkil etilgan doimiy ish o'rinlari, dona	34 500	[9]
Qadoqlash, saqlash va taqsimot bo'g'inida qo'shimcha ish o'rinlari, dona	5 000	[9]
Ishtirokchi xo'jaliklarda hosildorlikning o'sishi, foizda	25-30	[9]
Yalpi savdo hajmining o'sishi, foizda	35	[9]
Imtiyozli kredit resurslari va ular qamrab olgan korxonalar	300 mln AQSH dollaridan ortiq; 5 000 dan ziyod korxona	[9]
Global miqyosda ochlik darajasi, 2024-yil, foizda	8,2	[1]

1-jadval ma'lumotlari integratsiya samarasining ikki yo'nalishda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Birinchi yo'nalish ishlab chiqarish bo'g'iniga tegishli: zamonaviy agrotexnologiyalar, sifatli kirituvchi resurslar va issiqxona texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati kengaygan xo'jaliklarda hosildorlik 25-30 foizga, yalpi savdo hajmi 35 foizga oshgan, ishtirokchilarning daromadlilik darajasi 120 foizdan ortiq yaxshilangan [9]. Ikkinchi yo'nalish qayta ishlash va xizmat ko'rsatish bo'g'iniga taalluqli: qadoqlash, saqlash va taqsimot sohalarida qo'shimcha besh ming ish o'rni tashkil etilgan, qishloq joylardagi logistika hamda transport xizmatlari yosh mehnat resurslari uchun barqaror daromad manbaiga aylangan [9].

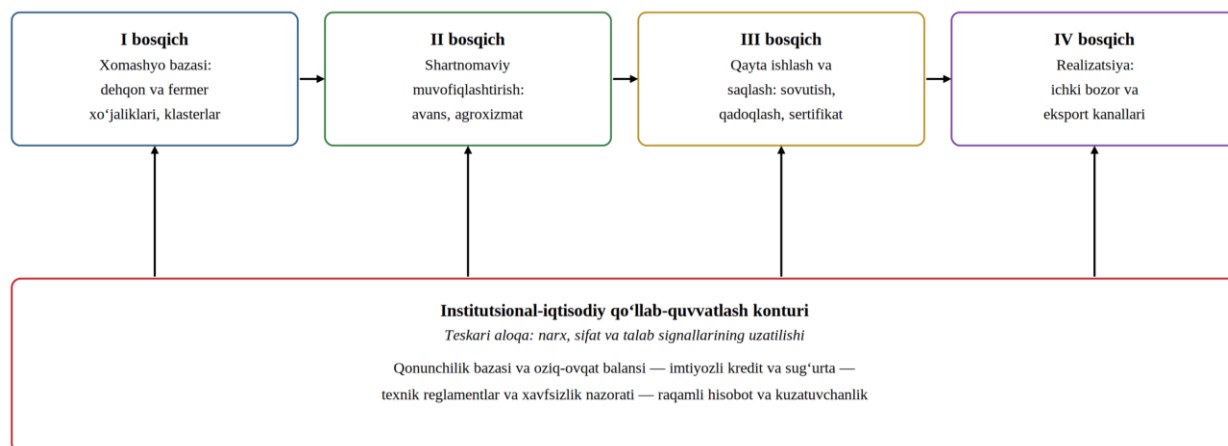
Moliyalashtirish kanalining o'rni alohida ahamiyatga ega: bog'dorchilik qiymat zanjirida 300 million AQSH dollaridan ortiq imtiyozli kredit resursi besh mingdan ziyod korxonaga yo'naltirilgan va zamonaviy issiqxona, sovutgich xo'jaligi hamda qayta ishlash infratuzilmasini barpo etishga sarflangan [9]. Amaliyot tajribasi moliyaviy qo'llab-quvvatlash texnik o'qitish va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish bilan uyg'unlashtirilgandagina doimiy bandlik o'sishini ta'minlashini ko'rsatdi [9].

Sifat va xavfsizlik konturi integratsiyaning uchinchi tarkibiy qismini tashkil etadi. 2025-yil aprel oyida Toshkentda ishga tushirilgan xalqaro loyiha oziq-ovqat nazorati tizimi samaradorligini baholash va uni xalqaro talablarga moslashtirish vazifalarini qamrab oldi [10]. Qayta ishlash korxonasi sertifikatlangan xomashyo bilan ta'minlansa, tayyor mahsulotning tashqi bozorlarga chiqish imkoniyati kengayadi, xomashyo yetkazib beruvchi esa barqaror narx kafolatiga ega bo'ladi.

Yig'ilgan natijalar asosida mintaqaviy agroishlab chiqarish integratsiyasining to'rt bosqichli modeli shakllantirildi (1-rasm).

Birinchi bosqich mayda tovar ishlab chiqaruvchilarni kooperativ va klaster shaklidagi birlashmalar orqali yiriklashtirishni nazarda tutadi. Ikkinchi bosqich mavsum boshida hajm, sifat parametrlari hamda bazaviy narxni belgilovchi kontraktlarni, avans moliyalashtirish va agrotexnik xizmatni birlashtiradi. Uchinchi bosqich qayta ishlash, sovutish, qadoqlash va sertifikatlashni, to'rtinchi bosqich esa ichki savdo hamda eksport kanallari orqali realizatsiyani qamrab oladi. Barcha

bosqichlar institutsional-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash konturida - qonunchilik bazasi va oziq-ovqat balansini [2], imtiyozli kredit hamda sug‘urta vositalari [9], texnik reglamentlar va xavfsizlik nazorati [10] doirasida amal qiladi. Teskari aloqa kanali narx, sifat va talab signallarini xomashyo bazasiga uzatib, ekin maydonlari tarkibini bozor ehtiyojiga muvofiq shakllantirish imkonini beradi.

1-rasm. Mintaqada qishloq xo‘jaligi va qayta ishlash korxonalari integratsiyasining bosqichli modeli¹²⁸

Xulosa. Mintaqada oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash vazifasi qishloq xo‘jaligi va qayta ishlash korxonalari o‘rtasidagi barqaror iqtisodiy aloqalar tizimi orqali samarali hal etiladi. Quyidagi yo‘nalishlar tavsiya qilinadi.

1. Uzoq muddatli kontraktatsiya tizimini kengaytirish. Mavsum boshida hajm, sifat parametrlari va bazaviy narxni belgilovchi ko‘p yillik shartnomalar mahsulot hajmining 63,1 foizini yetishtirayotgan dehqon va yordamchi xo‘jaliklarni [5] sanoat qayta ishlash zanjiriga jalb etishning eng qulay vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

2. Avans moliyalashtirish va agrotexnik xizmatni shartnoma tarkibiga kiritish. Urug‘lik hamda o‘g‘it bilan ta‘minlash majburiyatining qayta ishlovchi korxona zimmasiga o‘tishi xomashyo sifatining bir xilligini kafolatlaydi.

3. Umumiy foydalanishga asoslangan saqlash va sovtish infratuzilmasini tashkil etish. Hududiy sovtgich va saralash markazlari mavsumiy taklif to‘planishini yumshatadi hamda hosildan keyingi yo‘qotishlarni kamaytiradi [9].

4. Sifat va kuzatuvchanlik tizimini raqamlashtirish. Xomashyo partiyalarining kelib chiqishi, sinov natijalari va sertifikat holatini yagona elektron platformada yuritish xalqaro talablarga muvofiqlikni tezlashtiradi va eksport imkoniyatini kengaytiradi [10].

5. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni o‘quv xizmatlari bilan birgalikda taqdim etish. Imtiyozli kredit resurslarini agrotexnika va biznes ko‘nikmalari bo‘yicha o‘qitish dasturlari bilan bog‘lash uzoq muddatli bandlik o‘shini ta‘minlaydi [9].

6. Mintaqaviy oziq-ovqat balansini qayta ishlash quvvatlari bilan uyg‘unlashtirish. Viloyat kesimida yetishtiriladigan xomashyo hajmi va mavjud

¹²⁸ Manba: [2], [9] va [10] manbalari asosida ishlab chiqilgan.

sanoat quvvatlari o'rtasidagi muvofiqlik qonunchilikda belgilangan balans mexanizmi doirasida muntazam baholanishi maqsadga muvofiq [2].

Taklif etilgan mexanizmlar majmui mintaqaning mavjud xomashyo salohiyatini qo'shilgan qiymat zanjirida to'liqroq ro'yobga chiqarishga, oziq-ovqat ta'minotining barqarorligini mustahkamlashga hamda qishloq joylarda barqaror bandlikni kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2025 - Addressing high food price inflation for food security and nutrition. Rome, 2025. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/global-hunger-declines--but-rises-in-africa-and-western-asia--un-report/en>

2. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 3- fevral O'RQ-1023-son "Oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7359113>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-fevral PF-36-son "Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni URL: <https://lex.uz/uz/docs/-6802687>

4. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. 2020-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligining rivojlanishi. Toshkent, 2025. URL: <https://gov.uz/oz/agro/news/view/42043>

5. O'zbekiston YIMi 2024-yilda 1,45 kvadrillion so'mga yetdi. U nimalardan iborat? // Gazeta.uz, 07.02.2025. URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/07/gdp-uzbekistan/>

6. Markets, Contracts, and Integration as Methods to Link Farm Production with Food Processing // Purdue Agricultural Economics Report. Purdue University, Department of Agricultural Economics. URL: <https://ag.purdue.edu/commercialag/home/paer-article/markets-contracts-and-integration-as-methods-to-link-farm-production-with-food-processing-2/>

7. Factors Influencing Farmers' Vertical Collaboration in the Agri-Chain Guided by Leading Enterprises: A Study of the Table Grape Industry in China // Agriculture. 2023. Vol. 13, No. 10. Art. 1915. URL: <https://www.mdpi.com/2077-0472/13/10/1915>

8. The Role of Agriculture Cooperatives in Green Agri-Food Value Chains in China: Cases in Shandong Province // Sustainability. 2025. Vol. 17, No. 16. Art. 7343. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/17/16/7343>

9. World Bank. From Root to Fruit: Growing the Horticulture Sector in Uzbekistan. Results Brief, 15.04.2025. URL: <https://www.worldbank.org/en/results/2025/04/15/from-root-to-fruit-growing-the-horticulture-sector-in-uzbekistan>

10. FAO. Uzbekistan Launches New Project to Strengthen Food Safety. 08.04.2025. URL: <https://www.fao.org/countryprofiles/news-archive/detail-news/en/c/1736309/>